

Святослав
ЛИПОВЕЦЬКИЙ

ВБИТИ МІНІСТРА

ВАРШАВСЬКИЙ ЗАМАХ
ТА ІНШІ ПРИГОДИ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

ТЕМПОРА

ЗМІСТ

Пролог		9
ЧАСТИНА І.	ДАВНО ПОХОВАНА НАЦІЯ	13
РОЗДІЛ 1.	СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВАВИЛОН	15
РОЗДІЛ 2.	ПЕРША ІНТЕЛІГЕНЦІЯ	24
РОЗДІЛ 3.	МІЛІТАРИЗАЦІЯ	36
РОЗДІЛ 4.	ЛИСТОПАД І ТРОХИ ПРО КАПІТАНА ПЕРАЦЬКОГО	45
ЧАСТИНА ІІ.	ВІД «ВОЛІ» ДО УВО	57
РОЗДІЛ 1.	«З НІКИМ З ТРУПІВ НЕ ЗВ'ЯЗУВАТИСЬ, НІКОМУ НЕ ЗАПРОДУВАТИСЯ, ВЗЯТИСЯ ДО ПРАЦІ»	59
РОЗДІЛ 2.	25 ВЕРЕСНЯ 1921 РОКУ	69
РОЗДІЛ 3.	САБОТАЖ	78
РОЗДІЛ 4.	«СМЕРТЬ В АРЕШТАХ ПОЛІЦІЇ»	87
ЧАСТИНА ІІІ.	«В ПОСТІЙНОМУ ТИХОМУ БОЮ»	95
РОЗДІЛ 1.	РОМКО ТА ДРУЗІ	97
РОЗДІЛ 2.	LEX GRABSKI	106
РОЗДІЛ 3.	І ЩЕ РАЗ СХІДНІ ТАРГИ	113
РОЗДІЛ 4.	ПЕРЕВОРОТ 1926 РОКУ	121
РОЗДІЛ 5.	ТРІЙКА САЙКЕВИЧА ТА ЗАМАХ НА СОВІНСЬКОГО	130
РОЗДІЛ 6.	ПІД ЗНАКОМ «КОРДІЯНА»	142
ЧАСТИНА ІV.	«БУНТ МОЛОДИХ»	151
РОЗДІЛ 1.	«Я ВЖЕ ДАВНО ШУКАЮ ЗА КИМСЬ ТАКИМ, ЯК ВИ»	153
РОЗДІЛ 2.	«ХАЙ ЛИШАЄТЬСЯ ТАК, ЯК СТАЛОСЯ»	161
РОЗДІЛ 3.	КОНГРЕС	171
РОЗДІЛ 4.	ПЛАСТУНИ ТА ІНШЕ ЮНАЦТВО	181
РОЗДІЛ 5.	«K2 В K1»	195

ЧАСТИНА V.	ОКО ЗА ОКО	203
РОЗДІЛ 1.	ОСІНЬ 1930-ГО	205
РОЗДІЛ 2.	ПЕРАЦЬКИЙ. КАР'ЄРНА ДРАБИНА	214
РОЗДІЛ 3.	«ГОЛУВКО ПОЇХАВ БЕЗ БІЛЕТА НА НЕБО!»	220
РОЗДІЛ 4.	КОМІСАР ЧЕХОВСЬКИЙ	233
РОЗДІЛ 5.	ЛІТО 1932-ГО	243
ЧАСТИНА VI.	ЧАС БАНДЕРИ	253
РОЗДІЛ 1.	МЕЦЕНАСИ	255
РОЗДІЛ 2.	ГОРОДОК–32	261
РОЗДІЛ 3.	«БАБА» ЗА ПРОВІДНИКА	270
РОЗДІЛ 4.	САМБІРСЬКИЙ ПРОЦЕС І РЕАБІЛІТАЦІЯ	279
ЧАСТИНА VII.	СЛІДАМИ МІНІСТРА ПЕРАЦЬКОГО	289
РОЗДІЛ 1.	КРАКІВСЬКА ЕКСПОЗИТУРА	291
РОЗДІЛ 2.	ЛАБОРАТОРІЯ	300
РОЗДІЛ 3.	ЛЕБЕДЬ, МАЦЕЙКО ТА ПІДГОТОВКА	308
РОЗДІЛ 4.	ОСТАННЯ ПОДОРОЖ МІНІСТРА ПЕРАЦЬКОГО	318
РОЗДІЛ 5.	15 ЧЕРВНЯ 1934 РОКУ	328
ЧАСТИНА VIII.	ГРОМОВИЦЯ	337
Розділ 1.	ПО ЗАМАХУ	339
РОЗДІЛ 2.	СЛІДСТВО	350
РОЗДІЛ 3.	БЕРЕЗА	361
РОЗДІЛ 4.	СПРОТИВ	373
ЧАСТИНА IX.	ПРОЦЕСИ Й УВ'ЯЗНЕННЯ	381
РОЗДІЛ 1.	ПРОЦЕС «ПРИ ВІДКРИТИХ ДВЕРЯХ ТА ЗАЧИНЕНИХ УСТАХ»	383
РОЗДІЛ 2.	ЛЬВІВСЬКИЙ ПРОЦЕС	397
РОЗДІЛ 3.	УВ'ЯЗНЕННЯ	410
РОЗДІЛ 4.	ВБИВСТВО КОНОВАЛЬЦЯ ТА «ВТЕЧА» БАНДЕРИ	420
ЧАСТИНА X.	ДОЛІ	429
РОЗДІЛ 1.	ОРГАНІЗАЦІЯ	429
РОЗДІЛ 2.	ГЕРОЇ	437
Post Scriptum		452

Gwałt niech się gwałtem odciska...

Adam Mickiewicz, «Oda do młodości» (1820)¹

***Наша ідеологія!? — не має часу на розроблювання її!
Міститься вона у кличі: «Україна понад все».***

*Під Прапор! З видання Лісових Чортів «Гей-гу, гей-га!»,
22 червня 1929 р.*

¹ «Хай же сила силу відтиска...»
Адам Міцкевич, «Ода молодості» (1820).

ПРОЛОГ

У 1833 році польський письменник Юліуш Словацький, народжений у Кременці (тепер Україна, тоді — Російська імперія), написав драму «Кордіян». Вона стала класикою польського романтизму, а Словацький — одним із трьох національних «пророків».

Головний герой драми — поляк Кордіян — служить при дворі російського царя Миколи I в час його коронації на Царство Польське. Це була єдина в історії коронація російського імператора у Варшаві. Вночі Кордіян наважився на замах, але знепритомнів під дверима самодержавця. Його засудили до страти, та в момент, коли Кордіян перебував на ешафоті, цар помилював поляка. Чи встиг посланець Миколи I повідомити про це ката — ми не знаємо.

Текст Словацький не завершив, залишивши читача сам на сам із імовірною розв'язкою. Це перша частина трилогії, і невідомо, чи Словацький коли-небудь брався дописати драму. У кожному разі, до нас дійшов лише «Сюжет про коронацію», що з'явився друком у 1834-му.

22 листопада 1920 року драму «Кордіян» поставили у театрі у Львові (тепер Україна, а тоді під польською окупацією). Того дня відзначали річницю «визволення» міста від українців. Серед глядачів — Начальник держави Юзеф Пілсудський. Він сам міг бути прообразом Кордіяна, адже з гімназійної лави боровся за визволення Польщі з-під російського панування. Пілсудський відбув заслання в Сибірі (справа, пов'язана з реальним замахом на російського царя), втікав із в'язниці, організував підпільну друкарню й пограбування потяга, за гроші

з якого творив військові організації. Він став одним із архітекторів польської держави. Не в останню чергу її здобули за допомогою револьверів, екразиту та нелегальної літератури. А ще в'язниць, шибениць та пантеону мучеників-революціонерів.

Львів зайняв особливе місце у відродженій Польщі. У день, коли тут ставили «Кордіяна», місто отримало найвищу нагороду за хоробрість — орден «Virtuti Militari». Щоправда, це було пов'язано не з визволенням від Росії. Це був наслідок локальної, хоча не менш затятої, війни з місцевим населенням — галицькими українцями.

Наступного року, в тому ж Львові, український юнак здійснив замах на Пілсудського. Тож маршал міг опинитися в ролі не лише Кордіяна, а й Миколи І. А ще за два роки, в 1923-му, західні держави визнали приналежність Галичини до Польщі. Цей момент поставив крапку на надіях багатьох українців, які вірили в свою державність. Але й був початком для юних гімназистів, що присягли боротися за неї. Двом із них у той час виповнилося 15. Саме стільки було Кордіяну на початку його історії.

Жовтневого вечора 1926 року, з револьверами в кишені, вони опинилися на вулиці Кордіяна (так, була така) у Львові. За кілька десятків метрів звідтіля хлопці застрелили чиновника, відповідального за колонізацію освіти. На це адміністрація відреагувала ще більшим тиском на українських учнів. Один із гімназистів згадував, як під впливом «Кордіяна» організував учнівський спротив. У 1934 році він разом із тими двома бойовиками опинився за ґратами як керівники підпільної Організації Українських Націоналістів, метою якої було створити Українську державу. Наступного дня після масових арештів націоналістів український бойовик застрелив у центрі Варшави міністра внутрішніх справ Польщі.

Усе це трапилося в 100-ліття появи «Кордіяна». Те, що тоді не вдалося герою драми Словацького, тепер здійснили українські хлопці. Лише не щодо російських, а щодо польських посадовців.

Ще через понад півстоліття з'явилася Українська держава. У межах її кордонів були Львів та інші галицькі території. Першою її визнала Польща. У кількох містах України поставили пам'ятники Юліушу Словацькому, проте драму «Кордіан» досі українською не видано.

РОЗДІЛ 1.

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ
БАВИЛОН

— А що б ти сказав, коли б наші хлопці застрілили Пілсудського?^[1] — це питання просто ошелешило Степана Шухевича. Була весна 1934-го, і за попередні півтора десятиліття той набачився різного, адже був відомим українським адвокатом. Шухевич спеціалізувався на політичних справах і без роботи не сидів — лише за останні п'ять років у Польщі засудили понад тисячу українців^[2]. Десятки в'язнів меценас¹ знав особисто, а кількох супроводжував до шибениці.

57-річний Шухевич вів неспішну розмову з 28-літнім Богданом Підгайним у своїй канцелярії у Львові. Місто під такою назвою важко, а то й неможливо було відшукати на картах. Одну з перших карт із підписом «Україна» уклав військовий інженер Гійом де Боплан усередині XVII століття. Цей француз, який будував фортеці, дуже детально зобразив величезний простір, заселений здебільшого руським народом, чи, як би тепер сказали, українцями. На карті, що отримала назву «спеціальна», він розмістив понад дві тисячі населених пунктів, і лише один із них позначив одразу трьома мовами — великими літерами німецькою написав *Lemberg*, трохи меншими французькою — *Leopolis* і ще меншими польською — *Lwow*. У рік, коли перша карта Боплана побачила світ, під Львовом

¹ У Галичині адвокатів називали «меценасами».

стояло військо Богдана Хмельницького — гетьмана, який створив козацьку державу, але на такий короткий час, що французу не довелося дописувати «Львів» ще й українською.

Місто, що його заснував король Данило Галицький, назвавши на честь сина Лева, за кілька століть перетворилося на малий східноєвропейський Вавилон. Українці, чи то пак «русини»^I, німці, італійці, поляки, євреї, яких кликали «жидами», вірмени, татари, караїми та представники інших народностей приклали руку до розбудови міста і навіть створили власну говірку.

Ця особливість збереглася до II Світової війни. Кажали, що Львів був єдиним містом у світі з осідком трьох католицьких архієпископів, трьох різних обрядів: греко-, римо- і вірмено-католицького. Всі троє під омофором Папи Римського.

Упродовж століть віросповідання було мірилом ідентичності. Це вже пізніше «римо-католик» означало «поляк», а «православний»^{II} — українець. Але в давньому Львові чи не першу парафіяльну католицьку церкву Марії Сніжної заснували німці. А центральну православну церкву — Успення — називали «волоською», бо фундував її молдовський господар. Її вежа Корнякта завдячує своїм іменем грецькому купцеві Костянтиніві Корнякту.

З тих часів існували й непорозуміння, що переросли в тривалі конфлікти. Відомо ж, «*Cuius regio, eius religio*»^{III}. Тож православним забороняли переходити через площу Ринок з похоронними процесіями чи запаленими свічками, а парафіянам Успенської церкви — бити в дзвони, бо це заважало сусідам-домініканцям. Боротьба була затята, і в 1599-мучлени православних братств домовилися, що за свої права стояти-

^I Русини, рутенці, руські — так називали корінне населення, аж поки в кінці XIX століття політична еліта перейшла на термін «українці», який запозичили з Наддніпрянщини.

^{II} У 1700 році Львівська єпархія перейшла на унію, тож відтоді місцеві українці належали до унійної церкви, яка в Австрійській імперії отримала назву «греко-католицька».

^{III} лат. «Чия влада, того й релігія».

муть до кінця, не щадячи коштів та сил. А якщо б хтось відступив — то таким погорджуватимуть, як проклятим^[3].

Справа затягнулася на півтора століття, аж поки, врешті, в 1745 році українці здобули права, що їх мали поляки. Відтоді не один рід перейшов на католицизм, а Львів збагатився символами, що нагадували про часи, коли козаки стояли по той бік мурів і реально загрожували місту. Так поряд із монастирем бернардинців поставили колону Іванові з Дуклі: ченці оповідали, що святий з'явився на хмарах під час облоги військом Богдана Хмельницького і заслонив місто від козацьких куль. А на латинській катедрі, під написом «*Ex obsidione turcica*»¹, розмістили гарматне ядро, що символізувало турецьку облогу 1672 року. Поруч із турками тут стояли й козаки на чолі з Петром Дорошенком. Історики припускають, що українці, співаючи «веде своє військо, військо запорізьке, хорошенько», мали на увазі саме цього гетьмана.

Як би там не було, з 1349 року край належав Речі Посполитій, а Львів був центром воєводства, що офіційно називалося «Руське». Його густо заселяло руське населення, хоча в самому Львові українці опинилися на другорядних ролях: згідно з переписами, вони кількісно поступалися не лише полякам, а й євреям. У місті була єврейська дільниця, вулиці називалися Сербська, Волоська, Вірменська та Руська, але не було Польської — бо місто перебувало в польських руках. Або ж інше, не менш оригінальне визначення: Львів мав українську назву, польські вулиці та жидівські кам'яниці.

Переписи проводили відтоді, як Річ Посполиту розділили між сусідами, а Галичина опинилася в складі Австрійської імперії Габсбургів. Поляки були проти, а в самому Львові, на знак незгоди з поділом Польщі, замурували центральний вхід до католицької катедри.

Радикальна зміна політичної ситуації врятувала українців, які от-от мали впасти в безпам'ятство, адже дійшло до

¹ лат. «З турецької облоги».

того, що мовою на щодень їхньої освіченої верстви — греко-католицького духовенства — стала польська. Священники вправлялися в «хлопістиці» — знанні «хлопської душі», жартуючи з мови та звичаїв простолюдня. Навіть митрополит свої звернення друкував польською, німецькою та латиною. Коли ж група семінаристів, яких за спілкування народною мовою прозвали «Руською Трійцею», вирішила видати фольклорну збірку, то сам митрополит став на заваді цьому невинному наміру.

Ті події трапилися у Львові в 1834 році — рівно за століття перед розмовою адвоката Степана Шухевича з Богданом Підгайним. Ніколи раніше українська справа не перебувала на такій крихкій межі, як у тих 1830-х, а брошура, яку підготувала «Трійця», викликала неспівмірно великий резонанс. Віденський цензор писав, що вона могла вплинути на 9–10 мільйонів українців у двох імперіях! За кілька років її видрукували, змінивши назву, на що головний поліцейський Львова відреагував скупом: «Ми маємо з поляками по горло клопоту, а ці божевільні хочуть ще оживити давно поховану русинську націю»^[4].

Поляки дійсно створювали владі масу проблем. Поділені між Росією, Прусією та Австрією, вони не припинили боротьби за державність і раз у раз піднімали повстання. Чи не найбільше відбулося на початку 1830-х у Російській імперії. Не можна сказати, що становище поляків було поганим — вони й надалі володіли землею, селянами та навчальними закладами. Тобто грішми, людьми та їх душами. Та все це поставили на кін, коли йшлося про польську державу.

Повстання зазнало невдачі, а тисячі поляків опинилися в Сибіру. Руїна породила «пророків». Перший із них — Адам Міцкевич — національну трагедію трактував як призначення, долю. Так з'явилася концепція «Польщі — Христа народів». Майстерно описана в поемі «Дзяди», Польща, немов Ісус Христос, була мученицею, яка спокутувала гріхи Європи.

Інший «пророк», Юліуш Словацький, протиставив цю-му ідею вількенродизму¹. Поляки не приречені на мучеництво, це їх свідомий вибір — стати на захист інших народів і скерувати на себе «списи» ворога. Одним із символів цього став «Кордіян», що ціною власного життя готовий був убити російського самодержавця. Ім'я літературному герою вигадав Словацький. Воно походило від латинського «cordis» і свідчило про щирий поклик серця.

Хто б не був ближче до істини — Міцкевич чи Словацький, — обоє формували образ поляків-мучеників. Європа з цим погоджувалася. Польська боротьба викликала щирі симпатії навіть серед русинів Австрійської імперії, принаймні в середовищі греко-католицького духовенства.

Польські підпільні групи з'явилися у львівській семінарії, а поліція прискіпливо слідкувала за її випускниками. Одним із них був дід Степана Шухевича — Осип. Його характеризували як «Als ein Individuum von verkehrten politischen ansichten»^{11 [3]}. Це могло коштувати йому духовного сану — єдиного соціального ліфту, доступного для українців. Усе ж Осипа Шухевича висвятили, а його нащадки поступово переїжджали до Львова. Першим — син Осипа та стрийко адвоката Степана Шухевича — Володимир Шухевич. Він одружився з Герміною Любович, батько якої, Максим, теж пережив пригоду, пов'язану з польським рухом. «Деякі питомці перейнялися були під впливом Міцкевича й інших новітніх поетів польським патріотичним духом (з вибухом польської революції в 1830 році) і деякі з них виступили з семінарії (як н. пр. Максим Любович, мій тесть) або були видалені з неї...»^[6], — згадував інший його зять Олександр Барвінський.

Приблизно так виглядало життя активної руської молоді, яка в 1830–1840-х роках мріяла хіба про семінарію. Багато проскочило кризь пальці та підозри поліції, зокрема й Максим Любо-

¹ Арнольд фон Вількенрід — національний герой Швейцарії, який у битві під Земпахом 9 липня 1386 року прийняв на себе удар ворожих списів.

¹¹ нім. «Як особистість неправильних політичних поглядів».

вич, Осип Шухевич чи навіть його родич — один із організаторів «Руської Трійці» Яків Головацький^[7]. Та поталанило не всім. Частину семінаристів вигнали з навчального закладу, а окремих священників відправили до замку-в'язниці в Шпільберку.

Хлопці ходили по лезу ножа, і ця історія могла по-іншому скластися — правнук Осипа Шухевича та Максима Любовича — Роман Шухевич стане одним із її героїв. Саме він познайомив Степана Шухевича та Богдана Підгайного. Століття назад вигаданий Кордіян збирався вбити у Варшаві російського царя. Тепер реальний український бойовик у столиці Польщі мав позбавити життя польського високопосадовця.

Попри кілька століть україно-польських взаємин, цю історію можна було розпочати з 1830–40-х, коли представники Шухевичів та інших священничих родин переїздили до Львова. Тут вони вчилися і занурювалися у світ політичних ідей. Провідниками в ньому були поляки.

У 1848-му українці пережили невелике відродження, пов'язане з «весною народів», та ейфорія вивітрилася, а частина священників стала москвофілами — так реагували на передачу краю полякам¹. Відень вмивав руки, залишаючи в Галичині два народи сам на сам.

Не знаючи, як проявити свій патріотизм, руська молодь вивчала релігійний обряд, хоча б так вирізняючи себе від поляків. Один гімназист, відбивши в церкві близько двохсот поклонів, згадував, як від товариша-поляка почув: «Ото руський патріот! Ми проливаємо кров за свою незалежність, а вони в поросі качаються!...»^[8].

З «пороху» молодь піднялася на початку 1860-х, коли з підросійської Наддніпрянщини в Галичину потрапила збірка творів Тарас Шевченка. «Кобзар» зробив переворот у молодих головах, а його тексти переписували та завчали напам'ять. Тепер і українці мали свого «пророка».

¹ У 1860-х Галичина отримала низку привілеїв, зокрема, створено крайовий сейм, а з польської знаті призначали намісника.

У цей час Російською імперією знову прокотилося польське повстання. Попри чергову поразку, поляки Австро-Угорщини вкотре пережили піднесення. На вулицях галицьких міст з'явився призабутий одяг — кунтуші та чамари, а на посях виблискувало зображення Костюшка чи польського орла. Українці відповіли на це шароварами, жупанами та козацькими шапками. Нічого подібного Львів досі не бачив. Галичани відтворювали уявний національний костюм, якого в такому вигляді ніколи не існувало.

У таке середовище потрапив син о. Осипа Шухевича Володимир, який поселився у Львові. Щоправда, не обійшлося без пригод та вигнання з гімназії. Матуру¹ він склав не в рідній Академічній гімназії Львова, а в Будапешті^[5].

Володимир не застав початків студентського пробудження, одну з перших скрипок у якому грав Олександр Барвінський. Хлопці породичалися — одружилися з сестрами-Любовичівнами — і жили під одним дахом. На два роки старший, Олександр Барвінський організував перший у Галичині публічний вечір пам'яті Шевченка. Подія виняткова, адже в греко-католицьких церквах відмовлялися молитися за «схизматика» Шевченка. Учні хитрували — хтось із них замовляв заупокійну Літургію «за батька», очевидно, що «Тараса», на яку приходила гурма школярів.

Галичину покрила мережа таємних гуртків. Нічого революційного: читання Шевченка при зачинених дверях, із вартовим назовні, декламування поезій, обмін літературою...

Щось подібне пережили поляки в Російській імперії. Майбутній лідер Польщі Юзеф Пілсудський пригадував: «У ті часи моя мати часом діставала з якогось тільки їй відомого сховку кілька книжечок і зачитувала нам, дітям, якісь уривки. Це були твори наших “пророків”. Таємничість, що нею були оточені ті хвилини, зворушеність матері, що надавалася малим слухачам, зміна декорацій, що наступала враз,

¹ Матура — випускний іспит у гімназії.

Брати Шухевичі: зліва направо сидять: о. Зенон і о. Йосип (батько адвоката Степана Шухевича).
Стоять: професор Володимир та військовий лікар Ізидор

як якийсь небажаний свідок випадково трапляв на нашу родинну конспірацію, — усе це лишило незабутнє враження в моїй свідомості»^[10].

XIX століття стало часом «пророків». І поляки, й українців отримали своїх. У Галичині Шевченко формував світогляд першої української світської інтелігенції. До неї належали Володимир Шухевич і Олександр Барвінський. На відміну від батьків-священників, вони обрали непопулярний фах — вчителів, чи радше «професорів»¹. Це було незвично, тож за спиною Барвінського селяни перешіптувалися: раз син священника пішов на «професора» — значить, погано вчився^[11].

У родинному альбомі Володимира Шухевича збереглося фото з його трьома братами — традиційне патріархальне фото, зняте згідно з суворими законами жанру. На кріслах, у священничих підрясниках, чисто виголені сиділи старші брати (один із них — батько адвоката Степана Шухевича). Позаду, в офіцерському мундирі, з вусами, як в імператора Франца-Йосифа, стояв молодший брат, військовий лікар Ізидор. Поруч, у краватці та пенсне, професор Володимир¹¹. Брати Шухевичі уникли дискусії про те, хто мав би зайняти крісла — старші за віком чи суспільним рангом. У їхньому випадку, що символізував й українське суспільство, все було органічно — старші брати водночас були й священниками.

Їхній батько, отець Осип, на дозвіллі вправлявся перекладами з латини творів Вергілія, з німецької — Йогана Гердера, з англійської — Вальтера Скота. Це було хобі, а от для його молодшого сина Володимира стало професією. Не без гордоців адвокат Степан Шухевич, згадуючи родину, зазначив, що між ними не було ні одного хруня, ні одного кацапа^[12].

¹ У Галичині, спочатку «австрійській», а згодом і «польській», професорами називали викладачів гімназій та університетів, а вчителями — народних шкіл. Вимоги до професорів були вищі: вони мали закінчити університет, тоді як учителі — відповідну семінарію.

¹¹ На фото відсутні наймолодший брат — адвокат Микола — та п'ятеро сестер.

РОЗДІЛ 2.

ПЕРША ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

У 1886 році дев'ятилітнього Степана Шухевича записали до львівської Академічної гімназії. Переїзд до Львова відкрив цілком новий світ. От хоча б господар його помешкання: «Він був з роду українець, в душі кацапом, а стало говорив польськи»^[13].

Степан пригадував, що серед львівської інтелігенції було лише сім родин, які вдома розмовляли українською^[14]. До них належала й сім'я його рідного дядька — Володимира Шухевича. Той теж свої перші кроки у Львові починав з Академічної гімназії. Це був особливий заклад. Із 1867-го місцеві школи перевели з німецької на польську мову. Натомість у гімназії, яка офіційно називалася «K. u. K. Akademisches Gymnasium in Lemberg», у перших чотирьох класах запровадили українську. З 1874-го нею навчався й V клас, і в 1878-му його учні вперше склали нею «матуру». З того часу все гімназійне діловодство вели українською.

За гімназією збереглася назва «Академічна», їй надали порядкове число 1 (далі йшли німецька та польська ім. Франца Йосифа). Це була єдина українська гімназія на всю Галичину, а зважаючи на стан інших земель — взагалі єдиний світський український заклад.

Українізація відбувалася повільно. Про директора Академічної гімназії, якого на повному серйозі називали «ідеальним», писали: «Національно був він індіферентний; вдома говорив по-французьки, синів посилав до німецької гімна-

Народний Дім — один із символів українського Львова та приміщення Академічної гімназії

зії...»^{I[us]}. Та все ж гімназисти формувалися в новому душі: з 1886-го вони організовували свято Шевченка.

Гімназійні класи містилися в Народному Домі — великому будинку в середмісті Львова. Його побудували на руїнах університету, знищеного під час революції 1848-го. Дах прикрашав політичний символ русинів — лев, що дереться на гору. Приміщення було замалим і незручним, тож у 1906 році побудували новий корпус, неподалік від політехніки. Сюди перенесли гімназію, але й в старому корпусі продовжили заняття — формально це назвали «філією». Таким чином, коли кількість українських гімназій у Галичині сягнула шести^{II}, дві з них були у Львові, під однією назвою. Так їх і розрізняли, за додатками «головна» та «філія».

^I Мова про другого за ліком директора — Едварда Харкевича (очолював АГ з 1895 по 1909 рр.).

^{II} Окрім «головної» та «філії» Академічної гімназії у Львові, вони існували ще в Перемишлі (1888), Коломиї (1893), Тернополі (1898) та Станіславові (1905). Українські класи відкрили в гімназіях Стрия та Бережан.

З 1890-х етнонім «українці» все більше витісняв «русинів». На це пристала інтелігенція, та слід було привчити селян. Вони загиналися від злиднів і в пошуках кращого життя виїжджали до Америки. Селянин в овечому кожусі став символом «якісного» емігранта, і уряд Канади платив рекрутинговим компаніям по 5 доларів за «голову»^[16] кожного з них. Попри це, зубожілий край демонстрував політичну активність та навіть примітивні ознаки економічного життя. Перші кроки були обережні. Коли творили страхове товариство, то пропоновану назву «Русь» завбачливо замінили на «Дністер» — щоб у разі невдачі ніхто не сказав, що «Русь збанкрутувала».

Це були крихти порівняно з надбанням поляків. Та вони з ревнощами сприймали кожен успіх русинів. Часопис «Dziennik Polski» на створення «Дністра» відреагував так: «Його коліскою є сепаратизм. Агенти товариства складатимуть серед народу новий агітаційний і подразнюючий елемент, що в результаті пошкодить обом народам»^[17].

Українці не зупинялися. Вони засновували організації і купували кам'яниці, «відвойовували місто». Одну з таких придбали на площі Ринок для Товариства «Просвіта». Підписуючи договір, один із власників зі слізьми кинув на стіл перо: «Зараз наш дідо в гробі перевернувся... На даху є прилаштування для вивішування прапора, та вже ніколи польський прапор не висітиме з тієї кам'яниці...»^[18].

До архітекторів українського поступу належали й Шухевичі. Професор Володимир організував перший дитячий часопис «Дзвінок», на сторінках якого побачив світ франковий «Лис Микита». А ще заснував хор «Боян» та Музичний інститут імені Лисенка. Його авторству належало й п'ятитомне дослідження «Гуцульщина». Дружина Герміна заснувала «Клюб Русинок» (згодом відомий як «Союз Українок») та Інститут для дівчат ім. святої Ольги. Разом із подругами в одній із кам'яниць на площі Ринок вони відкрили бурсу для дівчат, салон мод і магазин білизни та суконь^[19].

Громадський поступ був очевидний. Олександр Барвінський став одним із провідників «нової ери» — політики домовленостей з поляками. Їх критикували, що продалися за «написи на поштових скриньках», а Володимир Шухевич мало що не бойкотував Барвінського, дарма, що жили через стіну. Та насправді українці отримали більше, аніж просто таблички українською мовою: вони перемогли москвофілів, що досі були впливовою групою.

Гірше було з військовою справою. «Коли хлопці їхали до бранки, мами випроваджували їх за село з плачем, лементами, ламанням рук та чіпляння до колін»^[20], — пригадував Степан Шухевич. Сам він після гімназії пішов вчитися на право — спеціальність, якої не любив і на яку українці йшли з примусу. Дешевшою, ніж право, була лише теологія. Тож студенти купували книги і вчилися вдома. Вже закінчивши університет, Степан відслужив у австрійському Ґраці та покинув військо в ранзі підпоручника.

Та навіть ставлення до військової справи повільно змінювалося. Завдячували цим Володимирові Шухевичу, який на початку 1890-х організував поїздки «Бояна» до Праги. Там українців вразили члени «Сокола»^I. Тож вони взялися творити власне товариство, а оскільки польські структури об'єдналися в «Sokół Macierz»^{II}, то українські — в «Сокіл-Батько».

У сільській місцевості подібну ідею реалізували в формі «Січей». За це взявся молодий адвокат Кирило Трильовський. Він виховувався на польській культурі, але, готуючись до адвокатського іспиту, задумав заснувати серед селян організацію. «Мої “Січі” Потоцький ненавидів..., — писав він про ставлення намісника. — Саме слово Січ було нестерпне для вух польського графа»^[21].

Та це була велика європейська хвиля, що її годі спинити. Британський генерал Бейден-Павел (Бі-Пі), спостерігаючи

^I «Сокіл» засновано в Празі в 1862 році, а в 1867-му створено польське товариство у Львові. Серед організаторів були й учасники Січневого повстання.

^{II} пол. «Сокіл-Матір».

під час англо-бурської війни за місцевими хлопчачами, написав книгу «Скаутинг для хлопців». Він думав про виховання юних джентльменів під стягом «Юніон Джек», однак скаутські гуртки поширилися по всьому світі. У Львові це було так: один із членів польського військового товариства, запізнившись на заняття, отримав покарання — перекласти книгу Бейден-Павела. Так Львів відкрив для себе твір Бі-Пі та став колискою польського, єврейського й українського скаутингу. Українці свою структуру назвали «Пластом». Отак, спрощено, виглядала поступова мілітаризація українців. Хоча це ще не мало стосунку до справді військової сфери.

Разом із тим розвивалися нелегальні гуртки. Тінь підпілля гуляла гімназійними та університетськими коридорами, а одним із її провідників був на рік молодший за Степана Шухевича Володимир Старосольський, особа дивовижної біографії. Його батько в юні роки належав до польського підпілля й відбув невелике ув'язнення. Та це не перешкодило йому стати суддею і бургомістром Ярослав^[22] — Австро-Угорщина була милосердною для блудних синів. Він помер, коли Володимиру виповнилося шість років, тож виховувала сина матір-австрійка. Подеколи вона нагадувала йому: «Pamiętaj Włodziu, że ty jesteś rusin»^[23]. Тобто все, що його пов'язувало з українством, — це пам'ять про своє походження.

«Володимир Старосольський вчився в Кракові прав, знав, що він українець та по українськи не міг скласти речення, — пригадував Василь Стефаник. — Хлопчака панський з виховання і чи кров прадідівська чи теорія, він же дуже любить теорії, завели його в українську націю і вчинили з нього найкрасшого між нами чоловіка»^[24].

У Львові Старосольський заснував підпільну організацію «Молода Україна», що об'єднала кілька тисяч українських школярів та студентів^[25]. Переказували, що одного разу Володимир Шухевич висловився про студентів зневажливо, і Ста-

¹ пол. «Пам'ятай, Володю, що ти русин».

росольський викликав його на двобій. Справу якось полагали, а чоловіки породичалися: Старосольський одружився з донькою професора Шухевича Даркою. «Це була жвава, метка, енергійна, а до того всього весела дівчина, що своєю емансипантською бравадою викликала мало не страх, а в усякому разі “шокінг” серед жіноцтва. Але що була вона донькою дуже шанованого в громадянстві батька, ця бравада її репутації не шкодила»^[26], — писав сучасник.

Дарка особисто возила через кордон, до підросійського Києва, нелегальну літературу. А на горищі батьківського будинку на Собещини, 7¹ переховувала скрині з револьверами, екразитом та запалювальними мотузками^[27]. Професор Шухевич, як і його сусід через стіну, посол до парламенту Барвінський, про це не здогадувався.

Зрештою, ця зброя була не для галичан — її перепачковували до Росії. Постріли лунали по той бік кордону — це була справа революціонерів з «Народної волі» чи Польської партії соціалістичної (ППС). По цей бік Збруча було тихо, кров проливалася хіба на виборах. У цих сутичках галицькі українці були жертвами. Коли під час виборів 1908-го загинув активіст Марко Каганець, український політик порівняв його з «ягням поведеним на заріз» і злісно докинув, що той загинув, «як жертва, а не як герой, зятяйте собі ту різницю, патріоти!»^[28].

За їхнім безсиллям спостерігав молодий київський науковець Михайло Грушевський, що викладав у Львівському університеті. Він холоднокровно оцінив ситуацію: «Мені здається, що історична доля Галичини віками впливала на пониження в тутешній українській людності елементів ініціативи, смілості, активності і заступала їх прикметами пасивної витривалості, пасивного завзяття, упертості»^[29].

Цю впертість ще підміняли словом «поступ». Хоч би як, а колишнім священничим родинам вдалося створили інтелектуальну та навіть економічну верству. Прикладом таких стали

¹ У незалежній Україні її назвуть на честь Барвінських.

Ein Exemplar 2 Kr. - 4 h.
IX. Jahrgang Nr. 2070.

Illustrierte

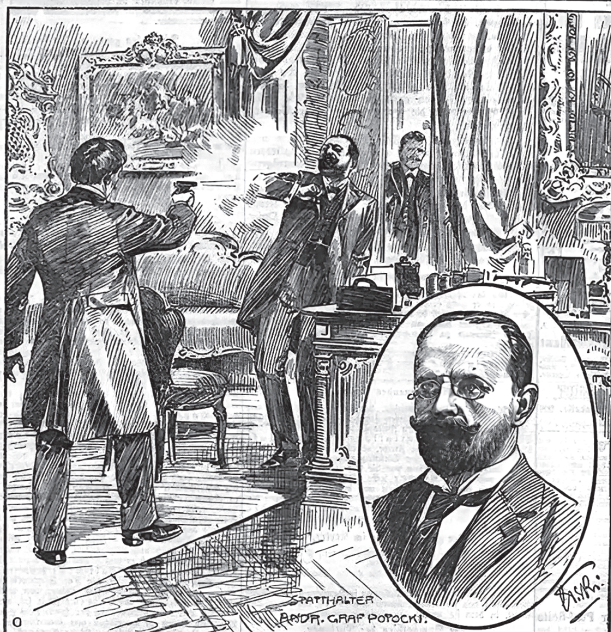
Monatlich 1 Krone
mit Zustellung ins Haus.

Kronen Zeitung

Administration:
Kfz, Fernsprecher: 20, Tel. 12744.
Stadtbezirk:
I, Gumpelstraße 10, Tel. 1927.

Wien, Dienstag, 14. April 1908.
Redaktion: Wien, IX, Praterstraße 53.
Tel.-sch. Nr. 1220, Tele.-Nr. 1400. Fernsprecher werden nicht angenommen.

Monats-Abonnement:
Für die Provinz mit regelmäßiger
Lieferung 1 Krone 00 Heller.

Die Ermordung des Statthalters von Galizien.

Der Knabenmord in Berlin.

Der Ermordete als
Jungar agnosziert.

Замах на Потоцького на першій шпальті віденського
часопису Illustrierte Kronen Zeitung, 14 квітня 1908 р.

Січинські: отець Микола був послом до галицького сейму та одним із творців польсько-українського порозуміння — «Нової ери». Його дружина очолювала Жіночий конгрес — ще один крок до емансипації жіноцтва, а донька організувала солодкий бізнес — кондитерську фабрику «Фортуна». У цій родині були засновники «Просвіти» та відомі політики¹, але в історію насамперед ввійшов син священника Мирослав. У «квітну неділю» 1908 року Мирослав Січинський прийшов на аудієнцію до намісника Анджея Потоцького, вийняв револьвер і зі словами: «Це за наші вибори, за смерть Каганця» — випустив у польського графа чотири кулі.

Звивисті стежки українського поступу, не інакше...

На суді Мирослав заявив, що до замаху його спонукав і польський досвід: «Знаючи добре польську літературу, я бачив, що там величається того, хто вб'є ворога свого народу. Їх вправді вішають, але ніхто в суспільності не вважає їх злочинцями».^[30]

Атентат зайняв перші шпальти, львівське повітря наелектризувалося, а Володимир Старосольський став наймолодшим адвокатом на процесі Січинського. Шансів оборона не мала, тож бойовик отримав два смертні вироки, які замінили 20-літнім ув'язненням. Габсбурги не потребували нового героя, а шибениця була найлегшим шляхом до народної канонізації. Досить того, що народ почав складати пісні про Січинського, а Мирославами називали новонароджених хлопчиків. Січинському влаштували втечу, й надалі він жив у Північній Америці.

Молода нація формувала канон своїх «перших». Про Грушевського говорили, що створив наукову історію України, Франко вивів Галичину на всеукраїнський шлях, а Січинський розпочав революційну боротьбу.

Зі спокоєм на замах відреагував хіба той же Грушевський — молодий історик з буйною бородою та нервовою ви-

¹ Брат о. Миколи адвокат Андрій Січинський був одним із творців «Просвіти», а племінник Володимир Темницький очолював УСДП та був міністром закордонних справ УНР.

мовою. Він незворушно зауважив, що це був виняток, який підтверджував правило: «Але, повторяю, виїмковість тільки підчеркувала загальну нездібність галичанина до терористичних актів, до агресивності активної боротьби. Революційна тактика на галицькій ґрунті неможлива»^[31].

Молодь була захоплена, чого не скажеш про владу. Дирекція вчительської семінарії піймала учня Петра Чорнія на продажі карток із зображенням матері Мирослава Січинського. Поляки у Львові офіційно вшановували своїх повстанців, що боролися проти Австрії. На місці їхньої страти стояв пам'ятник. Зате Чорнія вигнали з семінарії та заборонили вступати в інші заклади, тож на Високому замку, увінчаному курганом на честь Люблінської унії — символом гармонійного співжиття народів, 19-літній юнак пустив собі кулю. Священники відмовилися ховати самогубцю, зате учні відреагували страйком.

Кордон між українцями і поляками наповнювався струмками крові Каганця, Потоцького, Чорнія чи менш відомих жертв. А на передовій протистояння опинилися українські студенти. Вони вимагали для себе університету — у Львівському польська мова витіснила навіть німецьку. Під час боротьби траплялося різне: студенти покидали *alma-mater* і продовжували навчання по європейських закладах, опинялися за ґратами, а їхнє голодування нобелівські лауреати обговорювали на шпальтах європейської преси.

«Не ридать, а добувати кращу долю в боротьбі» — стало мотто українців. Тож під час чергової студентської голодівки в хаті керівника «Дністра» Степана Федака відмовилися від цукру — його передавали в'язням^[32]. Цей малий жест багатії української родини був спрямований на виховання дітей. У Федака їх було восьмеро, і він знав, що освіта здобувається в Західній Європі¹, а виховання — у рідній хаті.

¹ Старші діти Федаків навчалися безпосередньо у Відні чи в інших закладах на території Австрії.